

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»

КАЛМИКОВА ЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 342.9 (477)

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ
СУДОЧИНСТВІ

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2013

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі адміністративного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Червякова Олена Борисівна,
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доцент кафедри адміністративного права;

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Біла-Тіунова Любов Романівна,
Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри адміністративного і фінансового права;

кандидат юридичних наук
Педько Юрій Сергійович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права.

Захист відбудеться «16» листопада 2013 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розісланий «12» вересня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реалізація конституційних засад розбудови України як демократичної, соціальної, правової держави неможлива без реформування публічної влади з одночасним створенням дійового механізму контролю за нею, в тому числі й судового, шляхом здійснення адміністративного судочинства. Пріоритетним напрямком у цій сфері є адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як інструмента, здатного сформувати досконалу правову систему й забезпечити ефективний механізм судового розгляду справ з урахуванням реального захисту прав особи від порушень з боку державно-владного апарату. Наявність адміністративного судочинства – це показник відповідності національної судової системи міжнародно-правовим стандартам забезпечення прав людини, а також утвердження принципу законності у сфері виконавчої влади. Основне призначення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) – захист прав, свобод та законних інтересів невідомих суб'єктів публічно-правових відносин (ч. 1. ст. 2 КАСУ). З набуттям чинності КАСУ у структурі юридичного доказування виокремилась така його частина – доказування у справах адміністративного судочинства. Поява такого окремого виду доказування обумовлена, по-перше, специфікою предмету доказування, по-друге, появою нових прийомів, методів та заходів. Такі новели вимагають ґрунтовного аналізу, розроблення комплексних засобів з метою вдосконалення законодавства в цій галузі й реалізації їх положень на практиці для подальшого посилення гарантій захисту прав і свобод громадян в Україні, а також покращення системи засобів забезпечення законності в державному управлінні.

Різні аспекти доказів і доказування досліджувались у теорії права, в цивільному, кримінальному й господарському процесах, криміналістиці й логіці. Питанням доказової діяльності в адміністративному процесі приділяли увагу такі вчені, як В. С. Анохін, Д. Н. Бахрах, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, Є. Ф. Демський, Є. В. Додін, С. В. Ківалов, Т. О. Коломєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, Н. Г. Салішева, А. О. Селіванов, Ю. О. Тихомиров, М. М. Тищенко, О. Б. Червякова та ін. У 2009 році В. К. Колпаков та В. В. Гордєєв опублікували монографію «Докази та доказування в адміністративному судочинстві».

Актуальність порушеної проблеми полягає в необхідності комплексного дослідження аспектів теорії і практики доказової діяльності, всебічного опрацювання й удосконалення існуючих і

розроблення нових засобів доказування в адміністративному судочинстві, в тому числі з урахуванням досвіду нормативного врегулювання цих питань в інших країнах, що сприятиме оптимізації процесу доказування у національній правозастосовній діяльності.

Нормативно-правовими підвалинами дослідження послужили Конституція України, інші нормативно-правові акти, норми міжнародного права, ратифіковані Україною, законодавство Німеччини, РФ, США, інших держав щодо розгляду й вирішення справ у порядку адміністративного судочинства.

Емпіричний фундамент дисертації становлять результати вивчення за спеціальною програмою матеріалів понад 300 експертних досліджень Харківського НДІ судових експертиз, проведених у справах за ухвалами судів, що розглядалися в порядку адміністративного судочинства, та 428 справ (усі вони розглядалися в порядку адміністративного судочинства), а також практика Вищого адміністративного суду України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі адміністративного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» відповідно до комплексної цільової програми № 0111U000966 «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні». Тему роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 5 від 24.12.2010 року).

Мета і завдання дослідження. Метою проведеної роботи є з'ясування сутності доказів і змісту доказування в адміністративному судочинстві на підставі юридичної науки, теоретичних засад доказової діяльності, норм чинного законодавства, розроблення й надання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення доказової діяльності в цій сфері з урахуванням вітчизняного досвіду й досвіду деяких зарубіжних країн.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- на підставі теорії доказового права визначити поняття доказів і доказування в адміністративному судочинстві, а також запропонувати їх авторське визначення;
- класифікувати докази в адміністративному судочинстві;
- сформулювати їх властивості;
- розкрити особливості засобів доказування в цій сфері;

– з'ясувати роль суду в доказовій діяльності в адміністративному судочинстві;

– охарактеризувати стадії розгляду справи й етапи доказової діяльності й запропонувати шляхи її вдосконалення;

– обґрунтувати можливість застосування зарубіжного досвіду для вдосконалення доказової діяльності в національному адміністративному судочинстві.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини з приводу пізнання за допомогою доказів обставин справи і встановлення істини шляхом доказової діяльності у справах, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства.

Предмет дослідження становлять докази й доказування у справах, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертації складає сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Їх застосування ґрунтується на системному підході, що дало можливість дослідити наукові проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, здійснити системний аналіз доказів і доказування в адміністративному судочинстві. За допомогою логіко-семантичного методу та методу сходження від абстрактного до конкретного сформульовані дефініції доказів і доказування, з'ясовані їх властивості. Системно-структурний – дозволив навести класифікацію доказів і судових експертиз, визначити засоби доказування у досліджуваній сфері. Порівняльно-правовий метод використано для розкриття співвідношення змісту доказів і сутності доказування в адміністративному й інших видах судочинства, а також у процесі вивчення зарубіжного досвіду в цій царині. Системний метод сприяв окресленню кола суб'єктів, які беруть участь у доказовій діяльності, а вимоги формальної логіки щодо послідовності, визначеності, несуперечності й обґрунтованості дослідження судом суджень учасників провадження знайшли відкриття при формулюванні висновків дослідження і пропозицій за його наслідками.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших в Україні науковим дослідженням сутності доказів і доказування в адміністративному судочинстві. Його результатом є сформульована низка нижченаведених нових наукових положень і висновків.

Уперше:

– сформульовано категорійно-понятійний апарат щодо доказів і доказування в адміністративному судочинстві: «Доказами в адміністративному судочинстві є інформація, на підставі якої особи, які

беруть участь у справі, обґрунтовують або спростовують позовні вимоги, а суд установлює наявність або відсутність даних про факти, обставини, дії або події, що мають значення для правильного вирішення справи»; «Доказування в адміністративному судочинстві – це почуттєва розумова логічна діяльність з виявлення, витребування, збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів, їх процесуальних джерел адміністративним судом та учасниками провадження, спрямована на встановлення фактичних обставин публічно-правового спору, прав та обов'язків учасників спірних правовідносин, необхідних для правильного вирішення справи»;

– наведено авторське тлумачення висновку експерта в суді як самостійного особливого доказу, сутність якого полягає в доведенні ним до відома суду в установленій законом формі результатів експертного дослідження з питань, розв'язання яких потребує спеціальних знань і вмінь, а також вирішення яких має значення для встановлення істини у справі;

– доведено більш широке використання таких нових способів дослідження доказів в адміністративному судочинстві, як судовий експеримент і відеоконференція;

– надано змістовне наповнення етапів доказової діяльності суду на всіх стадіях розгляду справ у порядку адміністративного судочинства;

– обґрунтовано внесення змін і доповнень до КАСУ з метою вдосконалення доказової діяльності в адміністративному судочинстві.

Удосконалено:

– положення щодо: властивостей доказів з огляду на їх функціональне навантаження й особливості прояву на різних стадіях адміністративного судочинства; ролі суду як самостійного суб'єкта доказової діяльності, який має виявляти свою активність на всіх стадіях розгляду справи; правового статусу спеціаліста в адміністративному судочинстві й критеріїв розмежування правового статусу експерта і спеціаліста;

– положення про ініціативу експерта як гарантію його процесуальної незалежності;

– визначення висновку спеціаліста як самостійного засобу доказування, а саме – письмового викладення думки особи, яка володіє спеціальними знаннями, з питань, які ставляться перед судом.

– характеристику видів експертиз, які проводяться у справах адміністративного судочинства.

Набули подальшого розвитку:

– засоби доказування в адміністративному судочинстві, зокрема, пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, показання свідків, письмові та речові докази, висновки експерта та спеціаліста, визначено їх значення для встановлення фактичних обставин справи в досліджуваній царині;

– зміст наукових положень щодо стадій судового розгляду справи, зокрема, підготовчого провадження, попереднього засідання, судового розгляду, ухвалення судового рішення;

– положення щодо доказової ролі суду в доказовій діяльності в адміністративному судочинстві;

– основні тенденції становлення доказової діяльності в адміністративному судочинстві шляхом запровадження обов'язковості проведення всіх стадій розгляду справи в порядку адміністративного судочинства, спираючись на зразки досвіду зарубіжних країн.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення й висновки дисертації можуть бути використані: у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з розвитком адміністративного судочинства і поглиблення знань про механізм реалізації доказової діяльності в останньому; у правотворчості – у процесі підготовки і опрацювання законопроектів; у правозастосуванні – при розгляді справ у порядку адміністративного судочинства; у навчальному процесі – під час викладання курсів з адміністративного права, адміністративного процесу й адміністративного судочинства, а також підготовки відповідних підручників, навчальних посібників та методичної літератури.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертації доповідалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» (Харків, 2011), «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (Київ, 2011), «Юридична осінь» (Харків, 2011), «Адміністративне право: стан і перспективи розвитку» (Київ, 2011), «Актуальні проблеми юридичної науки» (Харків, 2012), «Державотворення та правотворення в період реформ: питання теорії та практики» (Київ, 2012), «Особистість. Суспільство. Право» (Полтава, 2012), «Національна правова система в умовах формування європейського правового простору» (Київ, 2012), «Юридична осінь» (Харків, 2012), «Вклад молодых ученых в развитие правовой науки Республики Беларусь» (Минск, 2012).

Публікації. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 6-ти наукових статтях.

опублікованих у фахових виданнях, і в тезах 10-ти доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Відповідно до мети, завдань і предмета дослідження дисертація складається зі вступу, 3-х розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи – 227 сторінки, в тому числі основного тексту – 182 сторінок. Загальна кількість використаних джерел – 378 найменувань (37 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами і програмами, мета й завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, особистий внесок дисертантки в їх одержання, наводяться відомості щодо апробації й публікації результатів проведеної роботи.

Розділ 1. «Сутність доказів і зміст доказування в адміністративному судочинстві» містить 3 підрозділи.

У підрозділі 1.1 *«Теоретичні основи вчення про докази та доказування в адміністративному судочинстві»* наголошується, що поняття «доказове право» є поліінститутом, що служить базовим сегментом усіх процесуальних наук, предметом яких є розгляд і вирішення індивідуальних спорів, а «докази» є основоположною категорією, що має важливе теоретичне і практичне значення. У теорії доказового права докази розглядаються вченими як факти, інформація, фактичні дані, відомості про факти, поєднання фактичних даних та процесуальної форми (засоби доказування). Найбільш обґрунтованими є точки зору тих учених, які розглядають докази в адміністративному судочинстві в широкому розумінні: їх слід ототожнювати з інформацією, що включає в себе факти, фактичні дані й відомості про обставини справи. Даний підхід є закономірним, тому що фактичні дані, які складають зміст доказів, за своєю суттю є інформацією в її сучасному розумінні. Кількість отриманої інформації відображає її рівень знання про досліджувані події, в тому числі, може свідчити про обставини справи, які необхідно доказати. У зв'язку із цим пропонується вважати такими доказами інформацію, на підставі якої особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують або спростовують позовні вимоги, а суд установлює наявність або відсутність даних про факти, обставини, дії або події, що мають значення для правильного вирішення справи.

У роботі аналізуються різні погляди науковців на вирішення проблеми легального визначення поняття «доказування». Авторка приєднується до дуалістичних підходів щодо дефініції терміна «доказування» й включає до нього як почуттєву, розумову, так і практичну діяльність учасників судочинства зі встановлення обставин справи за допомогою судових доказів. Запропонована дефініція конструкції «доказування в адміністративному судочинстві»: це почуттєва, розумова логічна діяльність з виявлення, витребування, збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів, їх процесуальних джерел адміністративним судом та учасниками адміністративної справи, спрямованої на встановлення фактичних обставин публічно-правового спору, прав та обов'язків учасників спірних правовідносин, що є обов'язковою умовою для правильного вирішення справи.

У підрозділі 1.2 «Класифікація доказів в адміністративному судочинстві» розглядаються різні точки зору фахівців на встановлення критеріїв класифікації доказів у процесуальній діяльності. В адміністративному судочинстві науковий інтерес і практичне значення мають наступні підстави їх класифікації: (1) за джерелами формування – особисті, предметні і змішані; (2) за характером зв'язку фактичних даних з фактами, які підлягають встановленню – прямі й непрямі (побічні); (3) за способом формування інформації про факти – первинні та похідні; (4) за ставленням до змісту доказів – позитивні та негативні; (5) за характером зв'язку доказу з предметом доведення – предметні й додаткові; (6) за способом доведення інформації – усні й письмові; (7) за змістом фактичних даних – ті, що підтверджують позовні вимоги, й ті, що підтверджують заперечення проти позову. Наведена класифікація доказів має не тільки наукове, а й практичне значення у правозастосовній діяльності суду, оскільки визначає алгоритм їх оптимального використання для забезпечення законного й обґрунтованого розгляду й вирішення справ в адміністративному судочинстві.

У підрозділі 1.3 «Властивості доказів і предмет доказування в адміністративному судочинстві» аналізується і підтримується позиція правознавців, які тлумачать належність доказів як властивість доказової інформації (відомостей) служити засобом установлення обставин, що становлять предмет доказування, під яким розуміється сукупність матеріально-правих і процесуально-правих фактів, на яких ґрунтуються вимоги й заперечення сторін, що мають значення для правильного вирішення справи. Проаналізувавши дискусію, що стосується з'ясування допустимості доказів, авторка підтримує позицію правників, за якою допустимість доказів належить розглядати

через призму: (1) законності джерела доказової інформації; (2) законності способу, за допомогою якого вона отримана і процесуального порядку її одержання; (3) правомочності уповноважених суб'єктів на отримання доказів. На підставі вивчення положень ч. 3 ст. 70 КАСУ; практики Верховного Суду України обґрунтовується необхідність установлення в КАСУ критеріїв і порядку визнання доказів недопустимими, а також виключення їх зі справи. Існуючі прогалини в регулюванні цих питань можуть призвести до винесення незаконного рішення у справі й до порушення прав та свобод фізичних осіб і законних інтересів юридичних осіб. Ознаками достовірності доказів в адміністративному судочинстві слід назвати: достовірність джерела, способи їх перевірки, характер одержаних суддею знань про обставини справи. На думку дисертантки, поняття «достатність доказів» складається з наступного: (а) їх здатності сформулювати переконання суду щодо обставин справи з огляду не тільки на доказовий факт, й на випадки, коли відомості, які містяться в доказі, і є тим шуканим фактом як підстава позову; (б) якісного відбору доказів, на підставі яких можна зробити висновок про наявність або відсутність фактів, які підлягають установленню; (в) певної цінності, корисності (обсягу інформації, що становить зміст доказу, і якості останньої); (г) необхідності доказів (різного роду офіційних документів, які відбивають певні події й орієнтовний перелік яких може бути наведено в постановках Пленуму Верховного Суду України й Вишого адміністративного суду України); (д) підсумку результатів дослідження й остаточну оцінку доказів у справі.

Розділ 2. «Засоби доказування в адміністративному судочинстві» містить чотири підрозділи. У підрозділі 2.1. «Пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, показання свідків в адміністративному судочинстві» досліджується процесуальний статус учасників адміністративного судочинства. На підставі поглибленого вивчення законодавства й поглядів учених-процесуалістів запропоновано поділ прав сторін на загальні (або змагальні), що ґрунтуються на принципі змагальності, і спеціальні (або диспозитивні). Підтримано точку зору вчених щодо поділу засобів доказування за юридичною заінтересованістю сторін на такі, як визнання, твердження й заперечення. Висловлюється солідарність з поглядами тих, які під визнанням мають на увазі відомості сторони про факти підтверджуючого характеру, доказувати які має друга сторона, яка на них аргументує свої вимоги або заперечення. Твердження – це інформація про факти, покладені в основу вимог і заперечень, установлення яких судом відповідає процесуальним інтересам сторони

чи третьої особи. Самостійним різновидом пояснень сторін і третіх осіб щодо невизнання позиції іншої сторони є заперечення. Воно виникає у зв'язку з наданням нових фактичних даних, що спростовує попередні доводи іншої сторони. Детально проаналізовано сутність пояснень учасників адміністративного судочинства як засобів доказування у справі.

У підрозділі 2.2. «Письмові засоби доказування в адміністративному судочинстві» розкрито вагому роль письмових доказів при адміністративному провадженні. Звернення до доктринальних положень різних галузей права (В. І. Коломицев, В. В. Комаров, Р. О. Куйбіда, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан) дозволило виділити різні підходи до розуміння таких доказів, як (а) предметів (матеріальної форми вираження думок людини за допомогою знаків, об'єднаних у відповідну систему та структуру); (б) джерел (даних про фактичні обставини, що походять від осіб, які їх склали); (в) відомостей про обставини (зміст яких міститься в договорах, актах, довідках, діловій кореспонденції, інших документах, виконаних у цифровій формі, графічних записах, тощо); (г) матеріалів (певної інформації, закріпленої на матеріальному носії); (д) документів (ділового паперу, виданого за підписом уповноваженої особи, що має відповідні реквізити й викладений у письмовій формі). Підтримуються погляди вчених, які ототожнюють письмові докази з документами, і запропоновано класифікацію документів як особливих засобів доказування в адміністративному судочинстві, за суб'єктами формування, змістом, формою, джерелами формування, способами сприйняття та відтворення, характером засобів фіксації інформації. Обґрунтовано можливість використання електронного документа як самостійного засобу доказування в цій сфері.

У підрозділі 2.3. «Речові засоби доказування в адміністративному судочинстві» підкреслюється, що переважна більшість науковців розглядає докази виключно як предмети матеріального світу. Утім, деякі з них відносять до доказів і матеріальні сліди, які досліджуються, або відбивають подію (Є. О. Артамонова, О. П. Альохін, М. М. Видря, А. О. Кармолицький, Ю. М. Козлов, М. О. Чельцов). Коло об'єктів-речових доказів, які підлягають дослідженню судом, може бути класифіковано: (а) за характером існування доказів – як об'єктів спору, на яких залишилися сліди події; на які були спрямовані неправомірні дії уповноваженої особи або органу; інші предмети або документи; (б) за формою носія доказів – магнітні, електронні, інші носії інформації, які містять аудіовізуальну інформацію; (в) за властивостями предмета – оригінали, копії, зразки.

фальшиві або підробні; (г) за часом існування – постійно існуючи, предмети, які швидко псуються; (д) за способом утворення – природним або штучним шляхом; (е) за порядком дослідження – первинний чи повторний. Розглянувши полеміку вчених щодо сутності документа як доказу (О. Власов, С. В. Ківалов, І. М. Дородін, М. Бекетов), авторка сформулювала певні умови набуття останнім значення доказу: (1) для встановлення обставин у справі мають значення його матеріальні властивості (тип паперу, вид друкарської фарби, сліди витирання чи зміни тексту тощо); (2) має значення інформація, що передається за допомогою знаків (літер, цифр тощо), схем та ін.; (3) може механічно відображати факт, що належить до предмета доказування. Аналогічна ситуація спостерігається і з віднесенням аудіо- й відеозаписів до письмових або речових доказів чи взагалі виокремлення їх в особливий вид засобів доказування. З урахуванням наведеного, наголошується, що речові докази, як засоби доказування, мають розглядатися комплексно, тобто як: (а) предмети матеріального світу й матеріальні сліди, що відбивають інформацію, що підлягає судовому дослідженню; (б) речі та їх властивості; (в) повідомлення й джерело його інформації; (г) магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальні відомості про обставини, що мають значення для справи.

У підрозділі 2.4. «Висновки експерта і спеціаліста в адміністративному судочинстві» розглядаються процесуальні статуси експерта і спеціаліста в адміністративному судочинстві, їх спільне і відмінне. Експерт тлумачиться як спеціальний (особливий) суб'єкт адміністративного судочинства, який володіє необхідним комплексом знань, методикою проведення певного роду й виду експертиз і бере активну участь у доказовій діяльності. Положення КАСУ, Закону України «Про судову експертизу», Інструкції «Про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», дозволили виділити загальні і спеціальні права й обов'язки експерта. Звернено увагу на їх безсистемність, надано пропозиції щодо їх упорядкування. Аргументується, що статус експерта (на відміну від інших учасників процесу), зумовлений такою його ознакою, як незалежність, що безпосередньо виявляється через експертну ініціативу. Сучасна практика судочинства вимагає використання спеціальних правових знань як у формі консультування, так і шляхом проведення експертних досліджень для усунення суперечностей у правозастосуванні.

У цьому аспекті важливу роль відіграє проведення юридичної експертизи, яка полягає у встановленні відповідності чинному законодавству, меті й засобам певному механізму реалізації оскаржуваного акту, списку пред'явлених для здійснення відповідних дій документів, а також достатності повноважень суб'єкта на їх виконання. Запропоновано розглядати висновок експерта у 2-х значеннях: як підсумок його діяльності за результатами дослідження і як засіб процесуального документування доказів у справі, з тим щоб забезпечити їх допустимість. Сформульовано авторську дефініцію конструкції висновку експерта: це самостійний засіб доказування в адміністративному судочинстві.

Зважаючи на брак у законодавстві України переліку прав та обов'язків спеціаліста, дисертантка аналізує зарубіжний досвід (Республіки Молдова, Російської Федерації) із цього питання і пропонує їх систему, виходячи з функціональної спрямованості діяльності спеціаліста. Висновок останнього розглядається як самостійний засіб доказування в адміністративному судочинстві, наводиться його трактування. Потреба в залученні до справи спеціаліста актуалізується, зокрема, у зв'язку із зростанням кількості введених в обіг електронних документів та потребою їх дослідження як доказів, особливо тих, що передаються через Інтернет.

Розділ 3. «Роль суду у доказовій діяльності в адміністративному судочинстві» складається з 2-х підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Суд як суб'єкт доказової діяльності в адміністративному судочинстві» робиться акцент на тому, що реформування національної судової системи й досвід інших країн (Німеччини, Англії, США) ставиться на порядок денний посилення процесуальної активності суду в адміністративному судочинстві як суб'єкта дослідження доказів і як органу, який сприймає й фіксує останні. Саме активністю суду в доказовій діяльності мають бути пронизані всі стадії судового процесу – підготовче провадження, попереднє засідання, судовий розгляд, апеляційне та касаційне оскарження. На підставі аналізу положень КАСУ скреслені такі засади активних дій суду в доказовій діяльності: (1) оцінка доказів за його внутрішнім переконанням, заснована на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні належності, допустимості й вірогідності кожного з них; (2) ініціювання допиту свідка за місцем знаходження суду або за місцем його проживання; (3) призначення експертизи для з'ясування обставин, що мають значення для справи й потребують спеціальних знань; (4) непов'язаність суду визнанням стороною обставин, якими інша обґрунтовує свої вимоги або заперечення; (5)

ініціатива суду із збирання доказів. Підкреслюється, що на відміну від інших видів судочинства, в адміністративному судочинстві при розгляді публічно-правових спорів існує фактична нерівність сторін. Виходячи з принципу офіційності, суд з власної ініціативи має право на активні дії як компенсацію пасивності сторін, що вимагає вжиття заходів для одержання нових та перевірки наданих сторонами доказів. На суд покладено обов'язок вживати передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин справи, у тому числі й виявлення і витребування таких доказів. Суд, як активний учасник доказової діяльності, бере участь у дослідженні та оцінюванні доказів. Таким чином, в умовах активної ролі суду у доказовій діяльності принцип змагальності в адміністративному судочинстві (на відміну від кримінального, цивільного та господарського судочинства) практично не діє. За таких умов актуалізується питання імплементації європейських стандартів у доказове право.

У підрозділі 3.2. «Стадії доказової діяльності суду і шляхи її вдосконалення в адміністративному судочинстві» підкреслено, що доказова діяльність є впорядкованою, здійснюється протягом усього провадження у справі й може бути структурована шляхом поділу її на стадії – відносно відокремлені частини, що мають власні цілі, завдання і складаються з певних технологічних операцій (Р. С. Белкін, О. М. Дубенко, В. П. Гмирко, Л. Н. Лобойко, В. Т. Нор). В адміністративному судочинстві виділяють такі стадії розгляду справи: (а) підготовче провадження; (б) попередній розгляд справи; (в) судовий розгляд й (г) ухвалення рішення у справі. Стадіям, у свою чергу, притаманні етапи доказової діяльності, а саме: збирання, перевірка, дослідження й оцінка доказів. Розглядаються особливості доказової діяльності суду на вказаних стадіях адміністративного судочинства.

Поглиблене вивчення сучасних моделей адміністративного судочинства й доказової діяльності суду дало підстави запропонувати шляхи вдосконалення його діяльності в цій царині. На підставі статистичних даних простежено якість відправлення правосуддя в адміністративних справах і звернено увагу на штучне затягування їх розгляду внаслідок ігнорування судом стадій підготовчого провадження й попереднього судового засідання. Наголошується, що підготовче провадження – обов'язкова стадія розгляду справи в порядку адміністративного судочинства, де активність суду проявляється у низці процесуальних дій, спрямованих на швидкий і якісний розгляд справи. Спираючись на приклад Німеччини, авторка доводить, що попередній розгляд справи має бути обов'язковим. Утім, вітчизняна практика розгляду справ судами першої інстанції оминає підготовче провадження

й попереднє судове засідання, і як результат – нерідко зустрічається неповноцінність стадій розгляду справ й затягування вирішення правових конфліктів у сфері державного управління.

Дисертанткою запропоновані відповідні пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень КАСУ. Як свідчать наукові розвідки, адміністративне судочинство в Україні характеризується надмірним і штучним навантаженням суду. Зазначене зумовлено абсолютизацією права на судовий захист, що декларується як єдиний універсальний спосіб захисту прав. Загрозами швидкому і якісному розгляду справ адміністративного судочинства є зловживання з боку учасників адміністративного процесу своїми процесуальними правами, використання їх усупереч з дійсним призначенням поруч з низькою активністю суду щодо їх усунення або попередження під час розгляду справи. Обґрунтовується, що важливим напрямом подальшого вдосконалення процесуальних засобів захисту прав осіб в адміністративному судочинстві є запровадження дійового механізму протидії таким зловживанням.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й аналіз чинного законодавства та наукових праць у різних галузях знань, запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо встановлення сутності доказів і доказування в адміністративному судочинстві, сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вирішення поставленого завдання:

1. Доказове право є поліінститутом, який виступає базовим сегментом усіх процесуальних наук, предметом яких є розгляд і вирішення індивідуальних справ в усіх сферах суспільного життя. До основоположних його категорій належить поняття «докази», яке має важливе теоретичне та практичне значення.

2. Важливим доказом в адміністративному судочинстві є інформація, на підставі якої особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують або спростовують позовні вимоги, а суд установлює наявність або відсутність даних про факти, обставини, дії або події, що мають значення для правильного вирішення справи.

3. Доказування в адміністративному судочинстві слід визначати як почуттєву розумову логічну діяльність з виявлення, витребування, збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів, їх процесуальних джерел адміністративним судом та учасниками адміністративної справи,

спрямовану на встановлення фактичних обставин публічно-правового спору, прав та обов'язків учасників спірних правовідносин, необхідних для правильного вирішення справи.

4. Класифікація доказів в адміністративному судочинстві дає можливість: (а) поступово, повно, всебічно, об'єктивно відтворити всі обставини, що мають значення для вирішення справи; (б) визначити особливості їх отримання, перевірки, оцінки, належного використання; (в) відтворити всі вагомі обставини для вирішення справи, вирішити низку практичних питань. В адміністративному судочинстві виділяють наступні види доказів: 1) за джерелами формування – особисті, предметні і змішані; 2) за характером зв'язку фактичних даних з фактами, що підлягають установленню, – прямі й непрямі (побічні); 3) за способом формування даних про факти – первинні та похідні; 4) за предметом доказування – обвинувальні та виправдувальні; 5) за ставленням до змісту – позитивні й негативні; 6) за характером зв'язку доказу з предметом доведення – предметні й додаткові; 7) за способом доведення інформації – усні й письмові; 8) за змістом фактичних даних – підтверджуючі позовні вимоги й заперечуючі проти позову.

5. Властивості доказів поділяються за певними ознаками: (а) належність і допустимість; (б) достовірність і достатність. Належність полягає у взаємозв'язку доказів із обставинами, що підлягають установленню й мають значення як для вирішення справи, так і для здійснення проміжних процесуальних дій. Допустимість – це проголошені законодавством вимоги, що обмежують використання конкретних засобів доказування або закріплюють обов'язковість їх застосування при встановленні конкретних фактичних обставин справи. Достовірність доказів – це їх істинність, а достатність вирішує питання про можливість на підставі зібраних по конкретній справі доказів зробити певний висновок про наявність фактів, що належать до предмета доказування, про права й обов'язки сторін. Суд не повинен брати до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування по справі, а саме обставини: (а) преюдиційні, (б) визнані судом загальновідомими, (в) безспірні, (г) презюмуючі факти.

6. Засоби доказування в адміністративному судочинстві охоплюють пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, показання свідків, письмові, речові докази, висновки експерта і спеціаліста. Законодавство закріплює порядок їх збирання, перевірки, дослідження й оцінки. Так, особисті засоби доказування досліджуються шляхом допиту осіб, а ті, що мають матеріальну форму вираження, через їх огляд. За юридичною заінтересованістю пояснення поділяють на визнання,

твердження й заперечення. Показаннями свідка в розглядуваній сфері є повідомлення про відомі йому обставини, значимі для справи.

Письмові засоби доказування в адміністративному судочинстві слід ототожнювати з документами, під якими розуміються предмети матеріального світу, створені відповідним органом або особою. Документу як письмовому доказу притаманні як матеріальні, так і процесуальні ознаки. Документи в адміністративному судочинстві можуть бути класифіковані за такими критеріями, як суб'єкт формування, їх змістом, форма, джерела формування, способи сприйняття й відтворення, створення, характер засобів фіксації інформації. За способами створення письмовий документ може бути рукописним, машинним, електронним, який в адміністративному судочинстві може виступати самостійним засобом доказування.

Речові докази, як засоби доказування в адміністративному судочинстві, слід розглядати комплексно, а саме як: (а) предмети матеріального світу й матеріальні сліди, що віддзеркалюють інформацію, що підлягає судовому дослідженню; (б) речі та їх властивості; (в) повідомлення і джерело його інформації; (г) магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про важливі обставини справи. Застосування такого підходу до розуміння речових доказів має забезпечити всебічний, повний, об'єктивний розгляд справи. Речовими доказами можуть бути визнані показання технічних приладів і засобів, що мають функції фотокінозйомки, відеозапису. Особливе місце серед засобів доказування посідають докази із застосуванням спеціальних знань – висновки експерта і спеціаліста, які розмежовуються за обсягом, характером, складнощами вирішуваних завдань. Висновок експерта – це самостійний засіб доказування, сутність якого полягає в доведенні ним до відома суду в установленій законом формі результатів експертного дослідження питань, розв'язання й вирішення яких потребує спеціальних знань й вмінь, і має значення для встановлення істини по справі. Висновок спеціаліста є письмовим викладенням думки особи, яка володіє такими знаннями, з поставлених судом питань.

7. Серед суб'єктів доказування в адміністративному судочинстві особливе місце посідає суд зі своєю активною позицією в цій царині. Його активність забезпечує реалізацію низки принципів: змагальності, публічності, об'єктивної істини, судового керівництва, тощо. Роль суду у змагальному процесі полягає в реалізації ним основного обов'язку – створення особам, які беруть участь у справі, умов для всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи шляхом учинення конкретних процесуальних дій. Активністю суду пронизуються всі стадії

розгляду справи в порядку адміністративного судочинства: (а) підготовче провадження; (б) попередній розгляд справи; (в) судовий розгляд справи; (г) ухвалення судового рішення у справі та ін. Доказова діяльність суду відбувається на всіх цих стадіях і складається з таких етапів, як збирання, перевірка, дослідження й оцінка доказів.

8. Аналіз сучасних моделей адміністративного судочинства, вітчизняної правозастосовної практики дозволив виокремити існуючі проблеми й можливі шляхи їх вирішення, в тому числі шляхом внесення змін і доповнень до КАСУ. Адміністративне судочинство необхідно спростити і зробити його більш гнучким та оперативним, одночасно, зберігши гарантії, надані законодавством учасникам процесу. Актуальним є зменшення навантаження на суддів щодо розгляду адміністративних справ. Цьому має сприяти запровадження обов'язкового досудового порядку врегулювання публічно-правового спору.

Іншим напрямком оптимізації розгляду справ адміністративного судочинства є активна діяльність суду з попередження і припинення зловживань процесуальними правами сторін, на що спрямовані запропоновані дисертанткою доповнення до КАСУ.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Калмикова Я. С. Визначення доказів і доказування в адміністративному судочинстві / Я.С. Калмикова // Пробл. законності: акад. зб. наук. пр./ відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. ун-т «ЮАУ», 2011.– № 116. – С. 94 – 101.

2. Калмикова Я. С. Пізнання як гносеологічний аспект доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Держ. буд. та місц. самоврядування: зб. наук. пр./ редкол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х.: Право, 2011.– № 116. – С. 298 – 307.

3. Калмикова Я. С. Компетенція експерта та спеціаліста під час доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Вісн. Вищ. адм. суду України. – 2012. – № 1. – С. 50–58.

4. Калмикова Я. С. Особливості дослідження речових доказів в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 3. – С. 155 – 160.

5. Калмикова Я. С. Речові докази як засоби доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 119 – 125.

6. Калмикова Я. С. Сутнісні аспекти письмових засобів доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Вісн. Акад. прав. наук. – 2012. – № 3 (70). – С. 283 – 296.

7. Калмикова Я. С. Принципи рівності можливостей як гарантія реалізації прав учасників адміністративного процесу / Я. С. Калмикова // Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріал. II всеукр. наук.-практ. конф., К., 28 квітня 2011 р. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – С. 75,76.

8. Калмикова Я. On the definition of evidence and proof in administrative proceedings «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» / Я. Калмикова // зб. тез доп. та наук. повід. «круглого столу», Х., 15 квітня 2011 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 17,18.

9. Калмикова Я. С. Значення прямих та непрямих доказів у адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Юридична осінь 2011 р.: зб. тез доп. та наук. повідомлень учасників всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів, Х., 9 листопада 2011 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Нац. ун-т «ЮАУ», 2011. – С. 60–62.

10. Калмикова Я. С. Електронні документи як засоби доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Актуальні проблеми юридичної науки: тези доп. та наук. повід. учасників всеукр. наук.-практ. конф., – Х.: Нац. ун-т «ЮАУ», 12 квітня 2012 р. – С. 245–248.

11. Калмикова Я. С. Експерт як самостійний суб'єкт доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Особистість. Суспільство. Право.: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріал. міжнар. наук.-практ. конф. присв. 10-річчю Полтав. юрид. ін.-ту. м. Полтава, 15 березня 2012 р: у 2-х ч. – ч. 1 / ред. кол.: А. П. Гетьман, О. П. Бушан, О. Р. Дашковська та ін. – Х.: «Точка», 2012. – С. 406–410.

12. Калмикова Я. С. Висновок експерта як засіб доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Державотворення та правотворення в період реформ: питання теорії та практики: матер. щоріч. всеукр. наук.-практ. конф., К., (19-20 квітня 2012)/ за заг. ред. В. В. Коваленка – [У 2-х частинах. – Ч. 2.] – К: НАВС, 2012. – С. 81–83.

13. Калмикова Я. С. Належність та допустимість доказів в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Юридична осінь 2012 р.: зб. тез доп. та наук. повід. учасників всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів, Х., 13 листопада 2012 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: Нац. ун-т «ЮАУ», 2012. – С. 152–155.

14. Калмикова Я. С. Підстави звільнення від доказування в адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // Національна правова

система в умовах формування європейського правового простору: зб. матер. міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 10 жовтня 2012; тези наук. доп. – К.: – 2012. – С. 99–104.

15. Калмикова Я. С. Щодо складників пізнання обставин справи у адміністративному судочинстві / Я. С. Калмикова // зб. наук. праць «Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку» (м. Київ, 23-24 вересня 2011 р.) // голова ред. кол. О. Ф. Андрійко, – К., Інститут держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – С. 467-470.

16. Калмыкова Я. С. Разнообразие аспектов определения понятия «доказательства» в административном судопроизводстве / Я. С. Калмыкова // Вклад молодых ученых в развитие правовой науки Республики Беларусь: сб. матер. III междунар. науч. конф. (Минск, 23 ноября 2012 г.) / Нац. центр закон. и прав. Исслед. Республики Беларусь / гл. ред. В. И. Семенов. – Минск: Бизнесофсет, 2012. –С. 308–311.

АНОТАЦІЇ

Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міністерство освіти і науки України, Харків, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми доказів і доказування в адміністративному судочинстві. Визначено теоретичні засади вчення про докази й доказування в цій царині, наведено класифікацію і властивості доказів. Розкрито особливості засобів доказування в адміністративному судочинстві, таких як пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, показання свідків, письмових та речових доказів, висновків експерта та спеціаліста. Визначені правові засади активності суду на всіх стадіях розгляду справи в порядку адміністративного судочинства і етапи доказової діяльності (збирання, перевірка, дослідження і оцінка доказів). Проаналізовано нормативно-правові підвалини доказової діяльності, сформульовано низку пропозицій по внесенню змін і доповнень до чинного законодавства щодо доказової діяльності в цій сфері. Запропоновано шляхи вдосконалення доказової діяльності суду в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: докази, доказування, істина, пізнання, засоби доказування, суб'єкти, які беруть участь у доказовій діяльності, суд в адміністративному судочинстві.

Калмыкова Я. С. Доказательства и доказывание в административном судопроизводстве. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право; информационное право. – Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2013.

Диссертация посвящена исследованию проблемы доказательств и доказывания в административном судопроизводстве. Определены теоретические основы учения о доказательствах и доказывании в этой области, раскрыто сущностное содержание доказательств, проанализирована доказательственная деятельность и ее цели, определены предмет доказывания и свойства доказательств в административном судопроизводстве. Доказательствами в этой сфере является информация, на основании которой лица, участвующие в деле, обосновывают или опровергают исковые требования, а суд устанавливает наличие или отсутствие данных о фактах и обстоятельствах, действия или события, имеющие значение для правильного разрешения дела. Доказывание в административном судопроизводстве следует определять как чувственную мыслительную логическую деятельность по выявлению, истребованию, собиранию, закреплению, проверке и оценке доказательств, их процессуальных источников административным судом и участниками дела, направленную на установление фактических обстоятельств публично-правового спора, прав и обязанностей участников спорных правоотношений, необходимых для правильного разрешения дела.

Раскрыты особенности средств доказывания в административном судопроизводстве (объяснения сторон, показания свидетелей, письменные, вещественные средства доказывания), предложена классификация документов. Особая роль отведена электронному документу как средству доказывания в этом судопроизводстве. Сформулирован комплексный подход к вещественным доказательствам, исследованы выводы эксперта и специалиста, их статусы, проанализированы экспертизы, проводимые по делам, рассматриваемым в порядке административного судопроизводства и предложена их классификация. Акцентируется внимание на необходимости проведения

правовых экспертиз, обращается внимание на способы исследования доказательств, предложены инновационные способы их исследования.

Суд рассматривается как субъект доказательственной деятельности в административном судопроизводстве. Определены правовые основы проявления активности суда на всех стадиях рассмотрения дела в порядке административного судопроизводства и этапы доказательственной деятельности (сбор, проверка, исследование и оценка доказательств как совокупность логических и практических действий). Проанализированы нормативно-правовые основы такой деятельности в административном судопроизводстве. Сформулированы предложения по внесению изменений и дополнений в Кодекс административного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, истина, познание, средства доказывания, субъекты, участвующие в доказательной деятельности, суд в административном судопроизводстве.

**Kalmykova Y. Evidence and proof in administrative proceedings.
- On the manuscript.**

Dissertation for the degree of legal specialty 12.00.07 - administrative law and procedure, financial law, information law. - National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise," the Ministry of Education and Science Ukraine, Kharkov, 2013.

The thesis deals with issues of evidence and proof in administrative proceedings. Theoretical basis of the theory of evidence and proof in this area shows the classification and properties of evidence. The features of evidence in administrative proceedings, such as explanations of the parties, third parties, their representatives, witnesses, written and physical evidence, expert opinions and professional. Determined the legal basis of the court activity at all stages of the proceedings in the administrative proceedings and stages of evidence-based activities (cleaning, inspection, investigation and evaluation of evidence). Analyzed the legal basis of the evidence, formulated a number of proposals for amendments and additions to the current law on evidence of activity in this area. The ways of improvement of court evidence in administrative proceedings.

Key words: evidence, proof, truth, knowledge, means of proof, the actors involved in evidence of the court in the administrative proceedings.

Відповідальний за випуск
канд. юрид. наук, доц. Зуй В. В.

Підписано до друку 02.09.2013 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умови. друк. арк. 0,7. Облік. – вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 763

Друкарня
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77